

Xenophanész B 34 (KRS 186)

Senki se tud bizonyost, és senki se lesz, aki tudva
értse az isteneket s – amiről itt szólok – a Mindent:
mert ha a teljességre netán el is éme szavával,
ő maga sem tudná - hisz minden ott van a látszat.

Hérakleitosz

B 123. A természet rejtekezni szeret.

B46 A sejtés nyavalyatörés.

B78 (KRS 205) Az emberi alkat nem rendelkezik igaz ítélettel, az isteni ellenben rendelkezik vele. (vö. B79; 82; 83)

B 101a A szemek a füleknél jobb tanúk.

B55 Amit látás és hallás útján értünk meg, azokat többre becsülöm.

B107 Rossz tanujuk az embereknek a szemük és a fülük, ha barbár lelkük van. (vö. B40)

B 40. A sokféle tudás nem tanít meg arra, hogy esze (*nous*) legyen valakinek. Mert Hésziodoszt is megtanította volna és Püthagoraszt, aztán meg Xenophanészt is és Hekataioszt.

Parmenidész

B8,34-36a márpedig ugyanaz gondolni, s ami végett a gondolat van,
hiszen a létező nélkül, amelyben le van szögezve,
nem találsz gondolkodást.

B7,3-5 [...] ne kényszerítsen a tapasztalás megrögzött szokása arra az útra se,
hogy a bamba szemet és csengő fület végy igénybe,
meg nyelvet, ehelyett értelemmel/érveléssel íteld meg a cáfolatot,
amelyet előadtam.

Empedoklész B2

Mert szűkjáratúak ugyan a tagokban szétszórt érzékszervek,
mégis sok nyomorúságos hatol beléjük, mely tompítja a gondolkodást.

Éltükben kicsiny részét tapasztalják meg az életnek,
gyorsanhalók, füst módjára lévén összeállítva elszállnak,

- 5 arról győződven meg csupán, amibe ki-ki belebotlott
mindenfelé űzetvén - mégis (valamennyien) az egészet óhajtják meglelni.
Ily módon sem nem láthatóak ezek az embereknek, sem nem hallhatóak,
s eszükkel sem foghatóak föl. Ám te, miután ide eltér tél,
tudni fogsz - de nem többet, mint amennyire halandó elme felérhet.

B3,9-13

No rajta, szemléld valamennyi érzékszerveddel, miként érthető meg minden egyes dolog!

Nehogy valamilyen látványt birtokolván, [annak] nagyobb hitelt adj, mint annak, ami a hallás által van,
vagy a dübörgő hallásnak a nyelv világos érzeteinél.

S így a többi szervek egyikétől sem, amennyiben útja az a gondolkodásnak,
meg ne vond a bizalmat: úgy ismerj meg minden dolgot, ahogyan az érthető.

Démokritosz B 117. Valójában semmit sem tudunk, mert a mélyben van az igazság [elrejtve].

B 8: Nyilvánvaló lesz, hogy megismerni, milyenek valójában az egyes dolgok, kiúttalan próbálkozás.

B 26. Démokritosz pedig, ki azt mondta, hogy megállapodás folytán keletkeznek a dolgok nevei, négy érveléssel indokolta ezt: először az egynevűség által, hiszen különböző dolgok ugyanazzal a névvel vannak megnevezve; tehát nem származhat a név a természettől; másodsor a soknevűség által: ugyanis, ha a különböző nevek egy és ugyanazon dologra ráillenek, akkor fordítva is, ami lehetetlen; a harmadik érv a nevek felcseréléséből indul: hiszen miért neveztük volna Arisztoklészt Platónnak, Türtamoszt pedig Theophrasztosznak, ha természettől vannak a nevek? Végül a megfelelő szavak hiányából következtet: mert a gondolkodás mellett miért használjuk a gondolkodni szót, viszont az igazságosságból már miért nem képzünk megfelelő igét [igazságoskodni]? Tehát találomra és nem természettől vannak a nevek. Ő maga az első érvet a sokjelentésűnek, a másodikat az egyenértékűnek, a harmadikat névcserélőnek, a negyediket névvel el nem látottak nevezi.

A 112. Továbbá ugyanazok a dolgok sok egészséges állat számára épp az ellenkezőjének fognak mutatkozni, mint minékünk, sőt, saját magához viszonyítva az egyes emberben magában sem mindig ugyanaz a vélemény alakul ki az érzékelések útján. Hogy ezek közül melyek igazak és melyek hamisak, az nem világos, mert emezek nem igazabbak, mint amazok, hanem ugyanolyanok. Ezért mondta Démokritosz, hogy vagy semmi sem igaz, vagy csak számunkra nem világos.

B 9: Közmegegyezés szerint édes - mondotta -, közmegegyezés szerint keserű, közmegegyezés szerint meleg, közmegegyezés szerint hideg, közmegegyezés szerint színes: valójában viszont atomok és üresség.

B 11: A Kánonokban azt mondja, hogy két fajtája van a megismerésnek: az egyik az érzékszerveken keresztül, a másik az értelmén keresztül. Ezek közül az értelmén "keresztülit "törvényes"-nek nevezi, és tanúsítja megbízhatóságát az igazság megítélésében, az érzékszerveken keresztül pedig "fattyú"-nak nevezi, és elvitatja tőle az igazság fölismerésében való megingathatatatlanságot. Saját szavaival így mondja ezt: "Két fajtája van a megismerésnek, egyfelől a törvényes, másfelől a fattyú. A fattyú hoz tartoznak a következők valamennyien: látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás. A másik törvényes és meg van különböztetve amattól." Majd pedig többre becsülve a törvényest a fattyúnál így folytatja: "midőn a fattyú már nem képes látni, hallani, szagolni, ízlelni, sem tapintással érzékelni valami kisebbet, hanem finomabbhoz _"

B 7. És ismét {így szól Démokritosz}: Ez a fejtegetés is megvilágítja azt, hogy valójában semmiről sem tudunk semmit, hanem az egyesek véleménye csak: odaözlölése a tárgyakra levált képeknek.

Leukipposz A30. Leukipposz, Démokritosz és Epikurosz nézete szerint érzékelés és gondolat akkor támad, amikor kívülről képecskék érkeznek; e kettő egyike sem történik meg senkivel a beérkező képecskék nélkül.

Theophrasztosz, *De sensu* 50. A látást a tükörképpel magyarázza {Démokritosz}.

Erről különös elmélete van. A visszatükröződés ugyanis szerinte nem közvetlenül a pupillán jön létre, hanem a szem és a látott tárgy közötti levegő az, ami a látott és a látó hatására összepréselődve <alakká> zárul. Mindennek mindig van ugyanis valamiféle kiáramlása, és ez a szilárd, <a pupillától> eltérő színű kiáramlás az, ami a nedves szemben tükröződik.

Platón, *Euthüidemosz* 286 a (Prótagorász A 19)

XIV. Dionüszodórosz így szólt:

- Úgy beszélsz az ellentmondásról, Ktészipposz, mintha az létezne.
 - Nagyon is - felelte amaz. - Te úgy gondolod, Dionüszodórosz, hogy nem létezik ellentmondás?
 - Nem tudod bebizonyítani - mondta az -, hogy valaha is azt hallod, amint valaki ellentmond a másiknak.
 - Igazad van - felelte ő -, de hallgassuk csak, vajon nem most bizonyítom-e éppen be neked, hogy Ktészipposz ellentmond Dionüszodórosznak?
 - Beszélgessünk erről?
 - Igen - felelte.
 - Lássuk hát! Mindegyik létező számára van szavunk?
 - Van.
 - Vajon ez azt fejezi ki, ahogyan létezik az illető dolog, vagy ahogyan nem létezik?
 - Ahogyan létezik.
 - Hiszen ha emlékszel, Ktészipposz - folytatta -, épp az imént mutattuk meg, hogy senki sem úgy beszél valamiről, ahogyan az nincs. Világos, hogy senki sem mond nem létezőt, miközben beszél.
 - No és ettől kevésbé mondunk ellent egymásnak én meg te? - kérdezte Ktészipposz.
 - Vajon ellentmondunk-e egymásnak, ha mindketten az ugyanazon dolognak megfelelő nyelvi formát alkalmazzuk, vagy pedig ilyenkor mindketten ugyanazt mondjuk?
- Ktészipposz ezt elfogadta.
- No és ha egyikünk sem a dolognak megfelelő nyelvi formát használja - folytatta -, akkor ellentmondunk-e egymásnak? Vagy ilyenkor arról van szó, hogy egyáltalán nem az illető dologra gondolunk?

A másik ezt is elfogadta.

- És olyankor - kérdezte emez tovább -, ha én a dolognak megfelelő nyelvi formát használom, te pedig egy másik dolognak megfelelőt, akkor ellentmondunk egymásnak? Vagy pedig ilyenkor én azt a dolgot fejezem ki, te viszont egyáltalán nem fejezel ki semmit? És aki nem fejez ki semmit, hogyan mondhat ellent annak, aki kifejez valamit?

XV. Ktészipposz elhallgatott. Én pedig, bámulva a beszédet, megkérdeztem:

- Hogy érted ezt, Dionüszodórosz? Nem tőled hallom ugyanis először ezt az érvet, hanem sokaktól és gyakran hallottam már, de mindig megcsodálom. Mert örömet élnek vele Prótagorasz követői, de használták a régebbiek is. Számomra mindig csodálatosnak tűnik, mégpedig olyannak, ami megcáfolja a többi érvet is és önmagát is. De azt hiszem, leginkább tőled tudhatom meg ezzel kapcsolatban az igazságot. Mert mi mást jelent ez az érv, ha nem azt, hogy nem létezik téves állítás, ugye, hanem aki beszél, az vagy igazat mond, vagy nem mond semmit.

Szextosz Empeirikosz, *A pürrhónizmus alapvonalai* I (Prótagorász A14)

[216] Prótagorász is azt hirdeti, hogy minden holmi mértéke az ember legyen, a létezőké, hogy vannak, a nem létezőké pedig, hogy nincsenek. Mértéknek a kritériumot mondja, holmiknak pedig a dolgokat, s így igazából azt állítja, hogy az ember minden dolog kritériuma, a létezőknek, hogy vannak, a nem létezőknek pedig, hogy nincsenek. Emiatt csak azt tételezi, ami ki-ki számára megjelenik, és így bevezeti a viszonylagosságukat. [217] Ezért is tűnik úgy, hogy van valami köze a pürrhónikusokhoz. Különbözik azonban tőlük, és látni fogjuk a különbséget, miután Prótagorász nézeteit kellőképpen részleteztük. Nos, ez a férfiú azt állítja, hogy az anyag áramlik, és áramlása során az eltávozott részek helyére folytonosan újak kerülnek, az érzékek pedig az életkornak és a test egyéb adottságainak megfelelően átalakulnak és megváltoznak. [218] Azt is mondja, hogy az összes jelenség rendezőelvei az anyagban vannak meg, és így az anyag önmagában képes arra, hogy mindazzá váljon, ami ki-ki számára látszik. Az emberek pedig hol ilyen, hol olyan észleleteket szereznek különböző állapotaiknak megfelelően. A természetes állapotban lévő ember az anyagban lévő jegyek közül azokat ragadja meg, amelyek a természetes állapotban lévők számára jelenhetnek meg, a természetellenes állapotban lévők pedig azokat, amelyek a természetellenes állapotban lévők számára jelenhetnek meg. [219] Ugyanez a gondolatmenet érvényes továbbá az életkorból, az alvásból és ébrenlétből, valamint az összes többi állapotból eredő különbségre is. Mármost tehát szerinte az ember a létezők kritériuma, hiszen mindaz, ami az ember számára megjelenik, létezik, ami pedig egyetlen ember számára sem jelenik meg, az nem létezik. Látjuk tehát, hogy ami azokat az állításokat illeti, hogy az anyag áramlik és az összes jelenség rendezőelve benne van meg, dogmatikusan gondolkozik, holott ezek tárgyai nem nyilvánvalóak, s mi fel is függesztjük ítéletünket velük kapcsolatban.

[Arisztotelész], *Gorgiász tételeihez*

Azt mondja nem létezik semmi, ha pedig létezik, megismerhetetlen¹ – ha pedig létezik és meg is ismerhető, mégsem közölhető másokkal. És igazolandó, hogy nem létezik, egybefoglalja mindazok tanítását, akik a létezőről ellentéteseket állítottak, és (miközben egyesek közülük azt bizonygatják, hogy sok és nem egy a létező, mások viszont hogy egy és nem sok; ismét egyesek, hogy keletkeznek mások ellenben hogy – szerintük – nem keletkezett) úgy tűnik, ellentmondanak saját maguknak,² majd mindkét csoport ellen érvel. [...] Szükségszerű ugyanis – azt mondja –, hogy ha valami létezik, az vagy egy, vagy sok, továbbá vagy keletkezetlen, vagy keletkezett legyen. Ha viszont arra jutunk, hogy sem nem egy, sem nem sok, sem nem keletkezetlen, sem nem keletkezett, akkor semmi sem létezik. Hiszen ha létezne valami, ezek közül az egyik lenne. Azt pedig, hogy sem nem egy, sem nem sok, sem nem keletkezett, sem nem keletkezetlen, részben mint Melisszosz, részben mint Zénón kísérli meg kimutatni első – saját – bizonyítása után, amelyben azt mondja, hogy sem létezés, sem nemlétezés nem létezik. Ugyanis amennyiben a nemlétezés nemlétezés, a nemlétező nem kevésbé létezik, mint a létező: hiszen a nemlétező is nemlétező, és a létező is létező, úgyhogy nem léteznek inkább a dolgok, mint nem léteznek. [...]

Ha tehát nem is létezik semmi, a bizonyítások azt állítják, hogy minden létezik: ugyanis a gondolt dolgoknak feltétlenül létezniük kell, és a nemlétező, mivel nem létezik, nem is tárgya semmiféle gondolatnak.³ Ha viszont így van, akkor – úgymond – senki semmi hamisat nem állíthat, akkor se, ha azt találná mondani, hogy a tengerben kocsik versenyeznek – mindezek ugyanis léteznének. Hiszen amiket látunk, és amiket hallunk, azok is azért léteznek, mert mindegyiküket gondoljuk is. Ha pedig nem emiatt – hanem ahogyan amiket látunk nem léteznek inkább, mint amiket hallunk, így amiket látunk, azok sem léteznek inkább, mint amiket gondolunk (ugyanis ahogyan sokan ezt és ezt látják emitt, szintúgy sokan ugyanazt gondolják amoda) – ugyan miért inkább emilyenek, mint amolyanok a dolgok? Nem világos pedig, melyik az igaz. Úgyhogy ha léteznek is, számunkra megismerhetetlenek a dolgok.

Ha pedig megismerhetők lennének is, ugyan hogyan közölhetné valaki – mondja – mással?⁴ Hiszen amit látott az illető, ugyan mi módon – mondja – fejezhetné ki beszéddel?⁵ Vagy hogyan válhatna ez világossá annak számára, aki hallotta ugyan, de nem látta? Ahogyan ugyanis nem a látásunkkal ismerjük fel a beszédhangokat, ugyanígy hallásunkkal nem színeket, hanem beszédhangokat hallunk: a beszélő pedig beszél, de nem színt vagy dolgot mond. Ami tehát valakinek nincs az eszében, ugyan mi módon vehetné eszébe más közvetítésével, beszéd, vagy valamiféle a tárgytól különböző jel segítségével, hacsak nem úgy, hogy ha szín, látja, ha pedig hang, hallja? Alapvetően ugyanis aki beszél nem hangot mond, sem nem színt, hanem szöveget. Úgyhogy sem színt nem lehet elgondolni, csak látni, sem hangot, csak hallani.

Ha pedig lehetséges is megismerni, és amit megismerünk lehetséges elmondani, mindezek mellett hogyan fogja az, aki hallgatja, ugyanazt venni az eszébe? Ugyanis nem képes ugyanaz egyszerre több, méghozzá különálló dologban létezni, hiszen így az egy kettővé lenne. De még ha lehetne is ugyanaz – úgymond – többekben, semmi akadály, hogy ne tűnjék egyformának számukra, akik maguk sem egészen egyformák, és nincsenek ugyanazon a helyen. Hiszen ha ugyanott lennének, egy, nem pedig kettő lennének. Láthatjuk, hogy még saját magához képest sem észlel valaki egyidejűleg egyformákat, hanem másokat a hallásával, másokat a látásával, még egy adott pillanatban is, régebben pedig ehhez képest kiváltképpen eltérőeket: úgyhogy aligha észlelheti ugyanazt, mint más. Így tehát ha megismerhető valami, nem közölheti azt senki mással, mivel a dolgok nem szavak, és mert senkinek nem is lehet ugyanaz az eszében, mint másnak.

1. Khioszi Métrodórosz B1: "Senki közülünk nem tud semmit [...] és egyáltalán azt sem, létezik-e valami, avagy sem".

2. A *diaphonia* érvhez ld. még *Helené* (B11) 13; *Palamedész* (B11a) 25. Vö. Xenophón, *Memorabilia* I 1,13-14.

3. *Palamedész* (B11a) 5: "nem tudom, miként tudhatná létezőnek valaki azt, ami nem jött létre". Vö. Ar., *de anima* Γ 3. 427b2-3: "ahogy egyesek állítják, hogy minden jelenség igaz"; Khioszi

Métrodórosz B2: "minden létezik, amit csak valaki észlel (νοήσται)" (ld. még Prótagorász A15; Parmenidész B2,7 Platón, *Szofista* 260D; *Kratülosz* 429CD).

4. *Palamedész* (B11a) 35: a tettekkel kapcsolatos igazságot nem lehet szavakkal megfelelően közölni.

5. A *Palamedész*-ben (3; 5; 8) a világos tudás (σαφώς ἐπιστάμενος) és a vélekedés (δοξάζων) közti megkülönböztetés a személyes tapasztalat meglétén, illetve hiányán múlik (B11a 5; 8 etc).